

УДК: 32.001.76 : 32.001.57

Перспективні моделі дослідження процесів політичної модернізації

Л.С. ХОРИШКО

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Авторське резюме

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації та конкретизації перспективних напрямів дослідження даних процесів в умовах сучасної політичної дійсності. Акторна модель політичної модернізації переміщує наукові дискурси на дослідження окремих стратегій діяльності політичних суб'єктів на індивідуальному та груповому рівнях у конкретних мікросоціальних ситуаціях і діяльнісних практиках. Водночас поза увагою залишаються дослідження значення та ролі певних структурних складових модернізаційних процесів. У рамках структураційної моделі були закладені основи поєднання мікро- та макrorівнів аналізу процесів політичної модернізації. Це актуалізувало необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституалізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення. Фігураційна модель політичної модернізації актуалізувала наукові дискусії з окресленої проблематики в контексті визначення конкретних просторово-часових характеристик змін, впливу ендогенних та екзогенних факторів та продовжила пошуки попередніх моделей стосовно ролі інституалізованого в конкретній структурі суб'єкта в здійсненні модернізаційної діяльності на основі особистісних та організаційних ресурсів.

Ключові слова: політична модернізація, суб'єкт політичної модернізації, акторна модель модернізації, структуралістська модель модернізації, фігураційна модель модернізації.

Promising models of research of processes of political modernization

L.S. KHORISHKO

Zaporizhzhya state university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Abstract

The purpose of the research is to determine the characteristics of the actor, structural, figuration models of political modernization and specification of promising areas of study of these processes in today's political reality. The actor model of political modernization moves the scientific discussion to the research of certain strategies of political entities at the individual and group levels in specific microsocial situations and activity practices. At the same time, the research of importance and role of certain structural components of the modernization process are neglected. The structural model includes combination of micro- and macro-levels of analysis of the processes of political modernization. It actualized the need of research of the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation. The figuration model of political modernization actualized the scientific discussions on the specified issues in the context of determining the specific spatial and temporal characteristics of changes, impact of endogenous and exogenous factors and continued the search for previous

© Л.С. Хорішко, 2016

models concerning the role of the entity, institutionalized in the particular structure, in implementation of the modernization activity based on personal and organizational resources.

Key words: political modernization, political modernization entity, actor model of modernization, structural model of modernization, figuration model of modernization.

Постановка проблеми. Динамічність сучасних політичних процесів, їх взаємопов'язаність та обумовленість глобальними тенденціями світового розвитку актуалізує потребу нових наукових підходів до дослідження політичної модернізації, яка виступає підсумковим результатом практично-орієнтованої діяльності політичної еліти, направленої на підвищення рівня адаптації політичної системи до якісно нових стандартів функціонування. Відповідно відбувається розширення ракурсу аналізу в контексті конкретизації ролі суб'єкта модернізаційної діяльності, процесам його структурування в рамках інституту чи організації та можливостей використання наявних ресурсів для здійснення перетворень. Дослідження сучасних процесів політичної модернізації потребує не тільки узагальнення досвіду вже існуючих класичних моделей, але й визначення перспективних напрямів наукових дискурсів, що акцентують увагу на макро- і мікροаналітичному рівнях аналізу та можливостях їх взаємодоповнення.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі становлення модернізаційної парадигми можна виокремити ряд етапів, кожен з яких мав свої специфічні особливості, що актуалізувалися в конкретних моделях. Перший етап (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років) характеризувався домінуванням теоретичних ідей еволюціонізму та структурного функціоналізму, що обумовило появу лінійної моделі модернізації (У. Ростоу, Д. Ептер). «Критичний» етап розвитку модернізаційної парадигми (друга половина 1960-х років та 1970-і роки) характеризувався наявністю критики існуючої моделі, що посилювалася внаслідок наявності неуспішного досвіду реалізації даних ідей та призвела до появи парціальної моделі політичної модернізації (Л. Пай, І. Валерстайн, Д. Рюшемейер). У 80-х рр. ХХ ст. формується так званий «посткритичний» етап модернізації, що характеризувався визнанням необхідності збереження традицій національно-культурного розвитку, недоцільності нав'язування західних цінностей іншим суспільствам та появою багатолінійної моделі модернізації (С. Ейзенштадт, А. Турен). Четвертий етап (кінець 1980-х – по теперішній час) розвитку парадигми модернізації характеризується домінуванням неомодернізаційного напрямку наукових дискусій (Е. Тірік'ян, Е. Гідденс, Т. Пірайнен, Г. Терборн), що сприяло появі нових моделей модернізаційних досліджень [3].

Мета дослідження – визначення особливостей акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації та конкретизація перспективних напрямів дослідження даних процесів в умовах сучасної політичної дійсності.

Виклад основного матеріалу. Акторна мо-

дель політичної модернізації базується на діяльнісному підході та характеризується наступними рисами: 1) суб'єктом модернізаційної діяльності виступає окремий суб'єкт (політичний лідер) чи група суб'єктів (політична еліта), які володіють різноманітними активами (ресурсами, власністю, кваліфікацією); 2) соціальний порядок – це колективний результат індивідуального вибору та дій, а модернізація суспільства в цьому контексті може розглядатися як взаємодія існуючих досягнень та нового вибору перетворюючої діяльності; 3) суб'єкти дії постійно здійснюють вибір тих чи інших стратегій, що реалізуються в рамках відповідних структурних організацій чи інститутів; 4) здійснюючи раціональну діяльність, суб'єкти модернізації беруть участь в оптимізації даного процесу, змістом якого є максимізація різниці між перевагами та затратами або інший варіант [5].

На думку Т. Пірайнена, стратегії діяльності певних суб'єктів передбачають наявність унікальних можливостей здійснення модернізаційної активності, обумовлюючи тим самим поступову інституалізацію індивідуального рівня діяльності. Найбільш значимими виступають фінансові ресурси, які взаємодоповнюються культурними та інституціональними. Це сприяє формуванню уявлень про особливості нового соціального порядку та структури, що задіяні в модернізаційних процесах. Ефективність модернізаційних змін обумовлюється поступовим «перетворенням активів» суб'єктів у відповідності до потреб ринково орієнтованої економіки [7].

У рамках структураційної моделі політичної модернізації була здійснена спроба поєднання діяльнісного та структураційного підходів, що дозволило б акцентувати увагу не тільки на діяльнісно-вольових актах окремих суб'єктів, але й співвідносити їх з конкретними соціально-політичними структурами, їх діяльністю, що формує своєрідну процедуру структурації. В цьому контексті Г. Терборн запропонував досліджувати політичну сферу з двох взаємопов'язаних позицій: структури та культури. У першому випадку мова йде про структурування ресурсів та обмежень суб'єкта дії, а в другому – про сукупність загальнозначимих цінностей, символів, що забезпечують інтеграцію та мобілізацію до дії. Виходячи з цього, людина діє в рамках певної структури, визначальний вплив на яку здійснює специфічна культура, що формує відповідні типи поведінки та взаємодії.

До складових елементів структури відносять: просторові межі системи та правила набуття членства; позиції, що визначаються інституалізовано закріпленими ресурсами та обмеженнями, а також наявність чи відсутність можливості неформального доступу до них;

структурування ризиків, можливих рішень та дій згідно з наявними ресурсами, що представляють собою завдання, права та засоби. Культура передбачає наявність наступних складових: відчуття totoжності, що не порушує особистий простір іншого; здатність до засвоєння необхідних знань та вмінь, а також налагодження комунікації; певні еталони оцінювання діяльності. Позиції (місця в конкретних структурах) та культурні приналежності соціально-політичних суб'єктів формують їх відповідні владні потенціали, що використовуються для прийняття рішень та здійснення діяльності, в тому числі, направленої на модернізацію.

Розподіл владного потенціалу обумовлюється рівнем доступу до розподілу прав, засобів, наявністю відповідних знань та відчуттям культурно-структурної ідентичності. На основі цього вчений робить висновок про наділеність суспільств та соціально-політичних систем просторово-часовими характеристиками, які визначають простір локалізації ресурсів, обмежень, знань, цінностей і часовий інтервал динамічності та тривалості тих чи інших процесів. Структурація та інкультурація (динамічність культурних цінностей) визначають напрями та конкретні форми соціальної дії на колективному чи індивідуальному рівнях, значимість якої обумовлена наявним владним потенціалом. Такий вид діяльності впливає на соціально-політичну систему, модернізуючи чи трансформуючи її. Структурація та інкультурація соціальної дії забезпечують підтримку, адаптацію до змін або активізують конфліктний потенціал соціально-політичної системи [5].

Г. Терборн запропонував чотири шляхи засвоєння цінностей «модерніті»: 1) цінності «модерніті» характеризуються власною культурою, становлення якої відбулося внаслідок подолання конфлікту з силами «антимодерніті» (країни Західної Європи); 2) цінності «модерніті» набули поширення через трансконтинентальну міграцію і геноцид місцевого населення, традиції якого були протилежні «модерніті» (Північна і Південна Америка, Австралія); 3) «модерніті» поширилися в результаті загрози вторгнення до певних держав представників західної цивілізації (Туреччина, Єгипет, Китай, Японія); 4) цінності «модерніті» нав'язувалися в ході колонізації традиційних суспільств європейцями, що призводило до примусового знищення їх традицій і громадських структур та консервації відсталості. Хоча європейські цінності так і залишалися чужими для більшості суспільства, торкнувшись лише частини місцевої еліти (Індія, Пакистан, В'єтнам) [1, с. 120].

Завершеність модернізаційних перетворень може вимірюватися конкретними змінами в процесах структурації (поява нових ресурсів, підвищення рівня спеціалізації діяльності, розширення та законодавче закріплення прав і свобод суб'єктів, посилення процесів диференціації, зростання ризиків життєдіяльності, обу-

мовлених втручанням суб'єктів у функціонування екосистеми) та інкультурації (зміни моделей ідентифікації, ціннісних установок, зростання рівня освіченості та культури). В цьому контексті Г. Терборн зазначає, що «епоха «модерніті» завершується тоді, коли люди припиняють локалізувати поведінку або форми життєдіяльності по осі «традиція-сучасність», «нерозвиненість-розвиненість», внаслідок чого відмінності між минулим та майбутнім втрачають свою актуальність в дискурсах стосовно суспільства чи культури. Завершеність епохи «модерніті» характеризується девальвацією таких понять, як прогрес, розвиток...» [6, с. 182].

Фігураційна модель політичної модернізації представляє собою синтез основних ідей фігураційної соціології Н. Еліаса та неомодернізаційного аналізу. Можна виділити наступні основні ідеї концепції німецького дослідника: 1) вивчення процесів та явищ у динаміці, що дозволяє встановлювати періодичність змін, їх структуру; 2) дослідження сукупності взаємозв'язків «фігурацій», тобто окремих груп чи суспільства загалом; 3) фігурації виступають організованими утвореннями реалізації активності суб'єктів, формуючи ієрархізовану мережу взаємодій, що обумовлюються розподілом владних ресурсів; 4) нерівномірність розподілу владних ресурсів призводить до їх зосередження в руках елітних груп, що наділяються можливістю використовувати примус та інші ресурси (фінанси, час, експертні знання чи судження, структурні особливості організації) для забезпечення порядку, мобілізації суспільних ресурсів та здійснення успішної цілеспрямованої діяльності; 4) будь-які структури зазнають змін, що обумовлюються впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [2, с. 150-153].

Виходячи з цього, виділяють наступні характеристики фігураційної моделі політичної модернізації: акцентування уваги на просторово-часових аспектах; наявність своєрідних національних моделей модернізації, що перебувають у взаємодії; визнання впливу ендегенних (екологічних, інституційних, соціокультурних) та екзогенних (дифузії ідей, технологій, організаційних моделей; демонстраційних ефектів; конкуренції; взаємозв'язків та трансформації) факторів. Виходячи з цього, при дослідженні модернізаційних процесів враховуються: 1) дія механізму структурно-функціональної диференціації, обумовленого процесами індустріалізації, урбанізації, бюрократизації, формування громадянського суспільства і т.д.; 2) вплив традиційних інститутів на модернізацію та набуття нею, внаслідок цього, національного характеру; 3) соціально-політичні конфігурації, які формуються між соціальними силами, класами, стратами, визначаючи лідерство, впливаючи тим самим на вибір конкретних інструментів модернізаційної діяльності – реформістських чи революційних; 4) роль дифузії, тобто механізму поширення інноваційних змін [4, с. 35].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що акторна модель була ґрунтовним доповненням багатолінійної моделі політичної модернізації та окреслила нові горизонти наукових дискурсів, сприяючи їх переміщенню на дослідження окремих стратегій діяльності політичних суб'єктів на індивідуальному та груповому рівнях у конкретних мікросоціальних ситуаціях та діяльнісних практиках, але при цьому невіршеною залишалася проблема значення та ролі певних структурних складових у модернізаційних процесах. В рамках структуралістичної моделі були закладені основи поєднання мікро- та макрорівнів аналізу процесів політич-

ної модернізації, актуалізувавши тим самим, необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституалізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення. Фігураційна модель політичної модернізації актуалізувала наукові дискусії з окресленої проблематики в контексті визначення конкретних просторово-часових характеристик змін, впливу ендегенних та екзогенних факторів і продовжила пошуки попередніх моделей стосовно ролі інституалізованого в конкретній структурі суб'єкта в здійсненні модернізаційної діяльності на основі особистісних та організаційних ресурсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамов А.В. Современная концепция модернизации: работа над прежними ошибками [Электронный ресурс] / А.В. Абрамов / Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». – 2012. – № 4. – С. 112-127. – Режим доступа: <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240>
2. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас [пер. з нім. О. Логвиненко]. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 672 с.
3. Перспективи та напрямки модернізації політичної системи України. [Коллективна монографія] / за ред. О.М. Кіндратець. – Запоріжжя: Видавництво Запорізького національного університету, 2014. – 342 с.
4. Побережников И.В. Акторы российской имперской модернизации: постановка проблемы / И.В. Побережников // Урал индустриальный. Бакунинские чтения: Индустриальная модернизация Урала в XVIII–XXI вв. Материалы XII Всероссийской науч. конф., 4-5 декабря 2014 г.: в 2 т. – Екатеринбург: УрФУ, 2014. – Т. 1. – С. 31-41.
5. Побережников И.В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И.В. Побережников // Экономическая история. Обзорение. – М.: Центр экономической истории, 2002. – Вып. 8 / [под ред. Л.И. Бородкина]. – С. 146-168.
6. Терборн Г. Европейская модернизация: Траектория европейского общества / Г. Терборн. - М.: Наука, 2006. – 189 с.
7. Piirainen T. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life / T. Piirainen. – Helsinki: University of Helsinki, 1997. – 256 p.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Abramov, A.V., 2012. Sovremennaja koncepcija modernizacii: rabota nad prezhnimi oshibkami [The modern concept of modernization: correcting previous mistakes]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta 4, 112-127. Regime to access: // <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240> (in Ukrainian).
2. Elias, N., 2003. Proces cyvilizacii'. Sociogenetychni i psyhogenetychni doslidzhennja [The process of civilization. Sociogenetic and psychogenetic research], Kyiv (in Ukrainian).
3. Perspektyvy ta naprjamky modernizacii' politychnoi' systemy Ukrainy. [Kolektyvna monografija] [Prospects and directions of modernization of political system of Ukraine], 2014, Zaporizhzhya (in Ukrainian).
4. Poberezhnikov, I.V., 2014. Aktory rossijskoj imperskoj modernizacii: postanovka problemy [Actors of the Russian imperial modernization]. Ural industrial'nyj. Bakuninskie chteniya: Industrial'naja modernizacija Urala v XVIII–XXI vv. Materialy XII Vserossijskoj nauch. konf., vol. 1., 31-41. (in Russian).
5. Poberezhnikov, I.V., 2002. Modernizacija: teoretiko-metodologicheskie podhody [Modernization: theoretical and methodological approaches]. Ekonomicheskaja istorija. Obozrenie 8, 146-168. (in Russian).
6. Terborn, G., 2006. Evropejskaja modernizacija: Traektorija evropejskogo obshhestva [European modernization: Trajectory of European society]. Moscow, (in Russian).
7. Piirainen, T., 1997. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life. Helsinki.

Хорішко Лілія Сергіївна – кандидат політичних наук, доцент
Запорізький національний університет
Адреса: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66
E-mail: lkhorishko@rambler.ru

Khorishko Liliya Sergiyivna – PhD in political science, associate professor
Zaporizhzhya state university
Address: 66, Zhukovs'kyu Str., Zaporozhye, 69600, Ukraine
E-mail: lkhorishko@rambler.ru